

І.А. Марзалюк

Русь як «хрышчаны свет», Slavia Orthodoxa, славянская прарадзіма

Як вядома, тэрмін «Русь» у сярэднявеччы і раннім Новым часе быў полісемантычным. Аб адным з сэнсавых нападуненняў гэтага тэрміна, на які звычайна не звяртаюць належнай увагі даследчыкі, і пойдзе размова ў гэтым артыкуле.

На працягу XIV–XV стст. тэрміны «Русь», «рускі», «русін» сваім сэнсам былі звязаны з канфесійнай прыналежнасцю. Быць русінам азначала, найперш, быць праваслаўным вернікам Кіеўскай мітраполіі, а прыналежнасць да «Рускай зямлі» ў самым шырокім сэнсе гэтага тэрміна для ўсходнеславянскіх кніжнікаў была сінанімічнай прыналежнасці да праваслаўнага свету. Пад «рускімі» ў такім сэнсе ва ўсходнеславянскай традыцыі разумеліся ўсе этнасы, якія спавядалі праваслаўе і выкарыстоўвалі ў богаслужэннях стараславянскую мову. Атаясамліванне «Русі» з «хрышчонам светам», з «*Slavia Orthodoxa*» захоўвалася ў асяроддзі інтэлектуальнай эліты на працягу XIV – першай паловы XVII ст. Аб гэтым пераканаўча сведчаць аўтэнтчныя крыніцы таго часу.

Вельмі паказальны ў гэтых адносінах «*Список русских городов дальних и ближних*». У ім да «рускіх» гарадоў аднесены «*Болгарскыи и волоскии гроды*» [1], што ставіць у тупік даследчыка, калі ён бачыць у гэтай крыніцы сведчанне аб захаванні ўяўленняў ўсходнімі славянамі свайго этнічнага адзінства. Як пераканаўча паказаў Е. Наумаў, у 1394-1396 гг. ва ўяўленні мітрапаліта Кіеўскага Кіпрыяна склалася схема паслядоўнага падпарадкавання Балгарыі, Малдовы, Галіча і Кіева ў сэнсе кананічнай, царкоўнай юрысдыкцыі. Для гэтага па ініцыятыве Кіпрыяна і быў складзены «*Список...*». Аднак Канстанцінопальскі патрыярх Антоній ў 1397 г. даў рашучы адпор дамаганням Кіеўскага мітрапаліта, і таму «<...> «*Список...*» застаўся неважыццёўлёным праектам і сведчаннем памкненняў Кіпрыяна» [2]. Як бачым, у выпадку кананічнага падпарадкавання не ўсходнеславянскіх земляў яны становяцца аўтаматычна «рускімі», г. зн. залежнымі ад Кіеўскай мітраполіі. Калі ж пагадзіцца з акадэмікам М. Ціхаміравым, што ў аснову гэтай класіфікацыі быў пакладзены моўны прынцып, то тады нельга не прызнаць, што пад «рускай» мовай у дадзеным канкрэтным выпадку разумеецца стараславянская кірыліца, мова пісьменнасці і царкоўнай літургіі [3].

Даволі часта ў тэкстах, выйшаўшых з-пад рукі русінскага летапісца альбо пісца, тэрміны «рускі» і «хрысціянін» узаемазамяняюць адзін аднаго, выкарыстоўваюцца як сінонімы. Паказальна ў сувязі з гэтым паведамленне Нікіфараўскага летапісца аб Грунвальдскай перамозе. Апавядаючы аб стратах саюзных войскаў, летапісец адзначае, што «*в всех лобоищох много падоша христьян и литвы и ляхов*» [4]. Яшчэ больш уражваючы прыклад для падмацавання гэтай тэзы, на які першым звярнуў увагу І. Данілеўскі, знаходзім у Цвярскім летапісным зборніку: «*Того же лета (1453 г.) взят был Царьград от царя турскаго от салтана, а веры рускыя не преставил, а патриарха не свел, но един в граде отнял звон у Софии Премудрости Божия, и по всем церквам служат литергию божественную, а Русь к церквам ходят, а пеня слушают, а крещение русское есть*» [5]. Паказальным з'яўляецца і той факт,

што, пачынаючы з запачаткаванай яшчэ Нестарам традыцыі, у асяроддзі праваслаўных усходнеславянскіх кніжнікаў існавала ўстойлівае атаясамліванне «рускай» і «славянскай» мовы. Паводле іх уяўленняў ва ўсіх праваслаўных, якія выкарыстоўвалі стараславянскую мову ў богаслужэннях, мова «руская». *«Болгаре, басани, словяне, сэрбяне, русь во всех сих един язык»* [6]. Падобныя перакананні былі распаўсюджаны і ў асяроддзі беларускай ды ўкраінскай праваслаўнай эліты ў XVI ст. Спашлёмся на некалькі красамоўных прыкладаў.

У датаваным 1510 годам вопісе замкавай бібліятэкі Жыгімонта Старога сустракаемся з аналагічнымі ўяўленнямі. Так, у *«Рєистрь книгъ руских»* былі ўнесены кнігі, напісаныя па-сербску і стараславянску: *«Напервеи Трефолог паркаменовыи; книги на паркaмени сѣрбского языка; книги Стихологеи на паркaмини; а Евангѣли 2 на папери: одно крито серою одомашкою, а другое крито черленою одомашкою; книга отя на папери писана; книга Летописец киевский; книга о мытарей Трипеснец; книга о Житии и о нове калыштыка; книга Повчене збралное а празнич: иж книг 4; 5 книга Трефелок; а Триводь цветная; а Ихътаик первого гласу Полуица; книга пророка Еремѣя; книга Прѣлог; а Шѣстоденец восьмогласник; а Парвмя Триводпосная; книга Трипенец; а Триводь цветная; а Паремя; книга светого Ивана Златовуста; а Чесословец; книга отя; Псалтыра книжка отья; а Триводь Посная; книга Повчене Поста а Псалтыра; Прѣлог; книга Узказъ служити; а Псалтыра книжка; отья книга последоване псалмов; книга Молитвы светого Куприяна»* [7]. У 1561 г., па ініцыятыве падляшскага выдавецкага савета Супрасльскага манастыра, у Маскву быў адпраўлены кіеўскі ієрадыякан Ісайя. Выправа была афіцыйная *«з доклада Жигимонта Августа краля польскаго <...> с листом да с почетными дарами со златом и бисером <...> ко Государю <...> Ивану Васильевичу»*. Важнейшай мэтай выправы было жаданне *«у Царя <...> от его царския книгохранильница испросити Библию по нашему языку русскому словенскому (курсіў наш – І. М.) на списъ слово в слово и в нашем государстве христианском русском Великом Княжестве Литовском выдати тиснением печатным нашему народу христианскому русскому литовскому да и русскому московскому, да и всюду всем православным христианом, иже в Болгарех и Сербех, в Мылтянех и Волосех, да Беседаы евангѣльския их же превел от премудрейшего еллинскаго языка на русский наш язык инок Силван сын и ученик разумом и наказанием премудрейшаго ...старца ...предстателя православных веры Максима Грека»* [8]. У сувязі з гэтым дзіўным здаецца сцверджанне Юрыя Лабынцава, які бачыць у цытаваным тут тэксце пацвярджэнне тэзіса аб спрадвечным культурным адзінстве толькі ўсходніх славян [9]. Незразумела, што рабіць у такім выпадку з іншымі праваслаўнымі народамі, якія ў тэксце таксама аднесены да носьбітаў «рускай славянскай» мовы? З аналагічнай сістэмай уяўленняў сустракаемся і ў Заходнерускім хранографі XVI ст.: *«И приведеше Божественное писание от Греческого языка на Словенский, предаша Болгаром и Словеном и Сербом и Арбанасом и Босаном и Русом, вси бо сии глаголаху единым языком Словенским»* [10].

Не менш паказальна і тэрміналогія, характэрная для прадмовы «Службника» (1617), напісаная Лявонам Мамонічам, на той час ужо уніятам: *«Якож и в столицы московской, перед кольконадъцатама лет, друкованая ест книга назвіском Мінея объщая, где в предмове так стоит, же тую книгу з крещъкого на язык словенскій прѣложил Кирыл философ и краюм руским до ужыванья подал. Тых двух апостолов словенских церков наша за святых мает и свято их месяца февраля, 14 дня обходит, не только в наших тутошних русских краях, але в московских, волоских, сѣрбских и бульгарских, с которыми всеми яко одного языка набоженъстве, так одних*

книг *зжываем*» [11]. Падобныя ўяўленні, звязаныя з атаясамліваннем славянскай і «рускай» моў, былі характэрны для свядомасці беларускіх месцічаў яшчэ і ў сярэдзіне XVII ст. Так, у тэстаменце віленскага бурмістра Стэфана Лябедзіча (1649 г.) пры пералічэнні кніг з яго збора чытаем: «*Кнігі Рускія. Біблія славянская, друку Астрожскага <...> Апостал Скарыны*» [12].

Як бачым, выкарыстоўваючы тэрмін «рускі» ў самым шырокім сэнсе гэтага слова, усходнеславянскія кніжнікі мелі на ўвазе найперш канфесійную праваслаўную супольнасць. Падобны пункт гледжання ў свой час выказаў Вацлаў Ластоўскі, а найбольш аргументавана і доказна даводзіў слушнасць гэтай тэзы выбітны польскі медыявіст Генрык Пашкевіч [13].

Аўтар гэтага артыкула ў свой час звярнуў увагу на той факт, што межы гэтай супольнасці, згодна ўяўленняў прадстаўнікоў усходнеславянскай праваслаўнай эліты таго часу, не абмяжоўваюцца толькі ўсходнеславянскім арэалам [14]. Аналагічныя погляды на дадзеную праблему ў алошні час выказвае і расійскі гісторык Ігар Данілеўскі [3, с. 170-180]. Аднак ужо ў XVI ст. сфарміравалася і ўмацавалася яшчэ больш «шырокая» трактоўка «рускасці», сінанімічная «славянскасці». Як вядома, і ў XVI–XVII стст., не кажучы пра больш ранні час, усведамленне этнагенетычнай агульнасці ўсіх славянскіх народаў успрымалася як бяспрэчны факт элітай і заходніх, і паўднёваславянскіх этнасаў. Надзвычай устойлівымі былі ўяўленні і аб тым, што ўсе славянскія народы маюць агульную (славянскую) мову, а «жывыя» мовы трактаваліся як «адмены» гэтай мовы [15-17]. Падобныя ўяўленні Мацей Стрыйкоўскі злучыў з характэрным для ўсходнеславянскай традыцыі атаясамліваннем «рускай» і «славянскай» моў. У выніку пад тэрмінам «русакі» на авансцэну сусветнай гісторыі ў яго знакамітай «Кроніцы...» выходзяць усе славянскія этнасы, названыя ім «*рускімі славянскімі народамі*». «*<...> Масква, Беларусы, Літоўцы, Балгары, Баснякі, Сербы <...>, Палякі, Мазуры, Чэхі, Мараўцы, Харваты, Далматы, Паморцы, Шлязныкі, Карынцыяне <...> і іншых шмат народаў славянскай рускай мовы ўжываючых*» [18]. Леў Сапега на перамовах у Маскве ў 1601 г. вызначаў: «*Мы з вамі славяне, адзін народ*» [19].

Падобная, надзвычай кампліментарная для ўсходніх славян тэорыя вельмі хутка знайшла водгук у творах беларускіх і ўкраінскіх кніжнікаў. У «Палинодии» З. Капысценскага русіны – нашчадкі «Раксаланскага» народу, ад якога паходзяць астатнія славянскія народы [20]. Услед за Стрыйкоўскім, у якога ён і запазычыў гэтую ідэю, аналагічным чынам уяўляў сабе славянскі этнагенез і прадстаўнік магілёўскай праваслаўнай эліты сярэдзіны XVII ст. Ігнацій Яўлевіч [21]. Падобная сістэма ўяўленняў была характэрна і для магілёўскага храніста другой паловы XVII ст. Трафіма Сурты. Магілёўскі летапісец у другой палове XVII ст. быў перакананы, што прамыя нашчадкі Яфета – «*русь альбо славяне*» [4, с. 240].

Такім чынам, тэрмінам «рускія народы» у айчынай традыцыі ў XVI–XVII стст. карысталіся і для пазначэння ўсіх славянскіх этнасаў, у тым ліку заходніх і паўднёвых славян.

ЛІТАРАТУРА

1. *Тихомиров М.Н.* Русское летописание. Москва, 1979. С. 94-96.
2. *Наумов Е.П.* К истории летописного «Списка русских городов дальних и ближних» // Летописи и хроники. Москва, 1973. С. 150-164.
3. *Данилевский И.Н.* Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XIII вв.). Москва, 1999. С. 173.
4. *ПСРЛ.* Москва, 1980. Т. 35. С. 32.
5. *ПСРЛ.* Санкт-Петербург, 1863. Т. 15. С. 495.

6. *Ковтун Л.С.* Азбуковники XVI–XVII вв.: Старшая разновидность. Ленинград, 1989. С. 162.
7. *НГАБ.* КМФ-18 («Літоўская Метрыка»). Воп. 1. Спр. 223. Л. 160 адв.
8. *ЧОИДР.* 1883. Кн. 1. Отд. 5. С. 1-2.
9. *Лабынцаў Ю.* Пачатае Скарынам. Мінск, 1990. С. 70-71.
10. *ПСРЛ.* Петроград, 1914. Т. 22. Ч. II. С. 156.
11. *Прадмовы і пасляслоўі паслядоўнікаў Францыска Скарыны.* Мн., 1991. С. 77.
12. *АВАК.* Вильна, 1878. Т. IX. С. 497.
13. *Paszkiewicz. H.* Poczatki Rusi. Krakow, 1996. S. 8-20.
14. *Марзалюк І.А.* Да пытання аб этнічнай і палітычнай свядомасці ўсходнеславянскага насельніцтва ў 10–13 стст. // *Гістарычны Альманах.* Гародня, 1998, № 1. С. 4-13.
15. *Мыльников А.С.* Картина славянского мира: взгляд из Восточной Европы.: Этногенетические легенды, догадки, протогипотезы XVI – начала XVIII века. СПб., 2000. С. 102-103.
16. *Рогов А.И.* Основные особенности развития русско-польских культурных связей в эпоху Возрождения // *Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. Проблемы взаимоотношений Польши, России, Украины, Белоруссии и Литвы в эпоху Возрождения.* Москва, 1976. С. 166-175.
17. *Kloczowski J.* Młodsza Europa. Warszawa, 1998. S. 435-445.
18. *Strykowski M.* Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. Т. 1. С. 11.
19. *Граля И.* Свои люди – сочтемся. Православная элита Великого княжества Литовского и Москва в XVI в. // *Родина.* Москва, 2001, № 11-12. С. 71.
20. *РИБ.* Петербург, 1879. Т. 4. С. 197.
21. *РГАДА.* Ф. 381, Оп. 1, ед. хр. 389. С. 7, 11.

S U M M A R Y

In the article the author considers one of the historical meanings of polisemantic term Rus' in the Middle Ages and in the Early New Time. It is shown, what in the broad sense of the word this term in East-Slavonic (including Belorussian one) tradition meant belonging to the Orthodox World and to the Slavonic people. Term «Russian peoples» what used in fatherland tradition in the XVI–XVII centuries for designation of the all-Slavonic nations including the Western and Eastern Slaves.

Поступила в редакцию 6.06.2003